

Särtryck ur

CJP NYHETS BREV

Nr 44:3 December 2007

FOLKSAGANS KVINNOBILDER

Del 1: Allmänna reflektioner

av Marie-Louise von Franz

I en serie artiklar kommer Marie-Louise von Franz att diskutera några sagor som speglar typiskt kvinnliga problem och beteendemönster. I det här numret av CJP Nyhetsbrev inleds serien med några allmänna synpunkter och reflektioner beträffande sagor och sagotolkning i allmänhet. Artikelserien är en redigerad version av ett antal föreläsningar Marie-Louise von Franz höll vid C G Jung Institutet i Zürich och som tidigare i ursprunglig form publicerats i *The Feminine in Fairy Tales*.

Marie-Louise von Franz (1915-1998), under många år en av C G Jungs närmaste medarbetare, höll många föreläsningar vid CG Jung-institutet i Zürich och har blivit klassiska. Denna artikel är en redigerad version av anteckningar från en föreläsning hon höll 1959.

När jag arbetar med sagor gör jag det ut ur psykologisk synvinkel. Naturligtvis är detta inte det enda sättet att tolka sagor. Både litterära, historiska och speciellt etnologiska tolkningar kan bidra med viktiga synpunkter. Eftersom många drömmar har motiv som liknar sagornas har man på senare tid också kommit att ägna sagorna särskilt intresse inom djuppsykologin, det omedvetnas psykologi. Såväl sagor och myter som människors skapande fantasi ser ut att ha sina rötter i det omedvetna. Och eftersom sagomaterialet speglar sådana aspekter av det mänskliga psyket som delas av många, får det en räckvidd utöver den individuella nivån.

Man kan ha anledning att fråga sig vad som egentligen är avsikten med att tolka en saga. Om det gäller barn är det helt onödigt, eftersom de förstår sagan intuitivt. Förr i världen tycks också vuxna haft samma förmåga i större utsträckning än idag.

Ända fram till 1600-talet var sagorna berättelser för vuxna. Att de till slut bara överlevde i barnkamrarna kan ha att göra med att den irrationella världsuppfattningen som dominerade tidigare, så småningom följdes av en rationell, och i och med detta skifte kom sagorna

att bli betraktade som nonsens, bara avsedda för barn.

Också i våra dagar finns det många som inte tar sagorna på allvar. Och eftersom vi inte längre förstår dem av oss själva, är det nödvändigt att tolka dem så att vårt omedvetna kan uppfatta deras budskap. Som Jung ofta framhöll kan inte någon tolkning göra anspråk på att vara den enda rätta. Varje tolkning är en spegelbild av tolkarens inre, hans/hennes omedvetna och omedvetna hypoteser, och tolkningen kan bara resultera i en tentativ tolkningshypotes. Avsikten med en psykologisk tolkning är huvudsakligen att ge vårt rotlösa jag kontakt med djupen i vårt omedvetna.

”Varje tolkning är en spegelbild av tolkarens inre och tolkningen kan bara resultera i en tentativ tolkningshypotes.”

Först av allt måste man då i det här sammanhanget fråga sig om det verkligen finns sagor som beskriver just kvinnliga psykologiska problem.

Man skulle kunna tro att sagor med en kvinnlig huvudperson har något att säga om feminin psykologi och de med en manlig hjälte något om vad som försiggår i det manliga psyket. Men det är inte så enkelt. Många berättelser om kvinnors prövningar handlar egentligen om mäns problem, det vi ibland kallar för anima-problem. Detta gäller särskilt teman om försmådda kvinnor, som måste vandra en lång och plågsam väg för att finna sin rätta brudgum. Tänk t ex på Amor och Psyke i Apuleius roman ”Den gyllene åsnan”. (Apuleius var en romersk författare, född omkr. 125 e.Kr.)

I en del antika gnostiska skrifter förekommer vidare Sofia, den grekiska sinnebilden för gudomlig visdom. Om henne finns många berättelser. Hon var yngsta dotter till en gud kallad Avgrunden, men hon visste inte själv vem som var hennes far. Hennes besinningslösa längtan att lära känna honom bringade henne både nöd och lidande. Hon höll på att förgås i materiens mörker och måste be om förlösning.

Denna bild av den vilsegångna Sofia förekommer inte bara under senantiken. I den kabbalistiska judiska traditionen finns t ex den kringirrande Shekina. I de fall vi vet vilka som är författare till dessa skrifter, är de män. Mannen har, som alla nuförtiden vet, en omedveten feminin sida i sitt psyke.* Jung kallar den anima och berättelserna om försmådda och misskända kvinnor beskriver ofta hur rationella och patriarkaliska män förhåller sig till denna sida hos dem själva, hur de undertrycker sina känslor och det lättörda i sitt inre.

Men å andra sidan finns det ju sagor, som verkligen tycks syfta på kvinnors problem och vi måste alltså fundera över i vilket förhållande mannens anima och den verkliga kvinnan står till varandra.

Verklighetens kvinna påverkar nämligen mannens feminina sida och tvärt om. Kvinnan har en uppfostrande och omvandlande effekt på mannens känsloliv och relationsförmåga. I synnerhet en man med utpräg-

* Fotnot

I taoistisk filosofi använder man begreppen yin (den feminina principen) och yang (den maskulina principen) som beteckningar för de kosmiska principer som styr världen. Den individuella psykologiska motsvarigheten i jungiansk psykologi är anima, som beteckning för den i regel omedvetna feminina principen hos en man, och animus, som den i regel omedvetna maskulina principen hos en kvinna.

CJP NYHETS BREV

ISSN 1652-2125

Utges av CJP Centrum för Jungiansk Psykologi AB två ggr/år (juni och december). Upplagga 5.000. Ansv. utgivare: Gunlög Raihle.

lad intellektuell läggning brukar vara tämligen utvecklade i dessa avseenden. Kanske han kommer hem och är trött, läser tidningen och går till sängs utan ett ord. Han tycker kanske det är onödigt att visa några känslor inför sin hustru, eftersom han inte ser kvinnan i henne och inte heller hennes kvinnliga behov. Hustrun kan kanske hjälpa honom att differentiera sina känslor genom att hävda sin rätt mjukt och varsamt och därmed lära honom något om hans egen feminina sida.

Männens anima har lånat många drag av hans mor, den första kvinnan i hans liv, och därför har han ofta svårigheter att uppfatta hustrun som skild från sin bild av modern.

Kvinnor kan också påverkas av en mans anima-projektioner. När de uppför sig på ett visst sätt, noterar de mannens reaktioner, om han blir illa berörd eller tvärtom. Det finns kvinnor som då försöker forma sig i enlighet med mannens förväntningar. T o m små flickor kan komma på, att om de anpassar sig till faderns anima, kan de få vad de vill av honom. Sådana små "pappas flickor" brukar då kunna utmanövrera sin mor, som kräver att de ska ha rena naglar och sköta sig i skolan. De säger "pappsen" så rart att han genast faller för dem. De lär sig att utnyttja mannens anima genom att försöka likna den. Sådana kvinnor kallar vi anima-kvinnor. Risken är att de förlorar sig själva och när de inte får eller kan spegla en mans reaktioner upplever de sig som identitetslösa, som om de inte är någon alls.

Jag kände en gång en kvinna som hade mycket klena och svaga vrister. Hennes man ville gärna att hon skulle ha högklackade skor och fast läkarna avrådde henne plågade hon sig ändå med sina höga klackar. En kvinna som gör så är rädd att mista mannens kärlek och därmed sin egen existens.

Andra kvinnor kan däremot reagera polärt mot mannens anima-projektion och visar tydligt att de är annorlunda. Dessa reaktioner kan vara såväl positiva och i överensstämmelse med hennes egen personlighet, men också negativa så att de faktiskt fjärrar henne från henne själv. På en mer primitiv nivå kan det t o m bli så att det inte går att skilja kvinna och anima åt. Mannen anar inte att hans fru inte alls är som den bild han har av henne, och hustrun märker inte om hon spelar en roll eller om hon är sig själv.

I vår kristna kultur med dess starka patriarkaliska tradition saknas en religiös feminin symbol. Jung sade en gång att kvinnan inte är företrädd i överhuset. Maria-kulten kan inte ersätta denna saknade gudinnebild.

På så sätt försummas mannens anima-sida och den verkliga kvinnan känner sig ofta osäker om sin egen natur. Hon väljer då ett primitivt och instinktivt sätt att leva, håller fast vid det och skyddas på så sätt från de negativa projektioner som utgår från kulturen. Hon blir till en dunkel, primitiv urmoder, en Xantippa, eller också faller hon offer för sin egen inre maskulina sida, som Jung kallar animus, och bygger upp en falsk självbild som kompenserar hennes inre osäkerhet. I matriarkala samhällen, som t ex i Sydindien, känner sig kvinnor däremot trygga i sin egen kvinnlighet. De vet sin betydelse och att de är olika männen utan

att vara dem underlägsna. I lugn och ro kan de vara sig själva och göra sig gällande utan att ifrågasättas.

Hos oss är kvinnorollen på väg att förvandlas. Denna utveckling är förmodligen en följd av tusentals enskilda reaktioner, som under århundradens lopp vuxit sig starka och nu brutit fram som en mäktig rörelse. Möjligen har den bitterhetskänsla över att vara försummad och utan värde, som många kvinnor upplevt, bidragit till den kollektiva kvinnoemancipationens utbrott i början av nittonhundratalet. Ändå visar det sig att dagens kvinnor ofta är mycket osäkra på vad det egentligen innebär att vara kvinna. Därför tycker jag det är viktigt att undersöka de mönster som förekommer i våra folksagor.

"Anima-kvinnor riskerar att förlora sig själva och när de inte får eller kan spegla en mans anima, upplever de sig identitetslösa och icke existerande."

Det har redan sagts att kvinnofigurer i myter och sagor både kan skildra en verklig kvinnas problem och den feminina sidan hos en man. Men det finns många olika schatteringar, antagligen beroende på hur mycket sagoberättarna har lagt in av sig själva i sina berättelser. Vi kan aldrig med säkerhet avgöra om en tolkning är mer adekvat än en annan, varför jag rekommenderar att man är öppen för båda möjligheterna, även om det komplicerar tolkningsarbetet.

Vi måste också fråga oss vem som är hjältinna i en saga eller vad hon föreställer. Är hon en verklig kvinna? Man brukar ofta säga att myterna är gudarnas historia och sagorna de vanliga människornas. Mot denna teori talar det faktum att de inblandades namn i vissa sagor helt klart anspelar på gudar. I många törnrosaversioner heter t ex barnen Sol och Måne eller Dag och Skymning. Eftersom sol och måne knappast kan ha en mänsklig mor kan man inte bygga upp en teori om myter och sagor som grundar sig på denna skillnad. Psykologiskt sett vet vi att det i både myter och sagor handlar om arketyppiska mönster, som ytligt betraktade har mycket lite med människor att göra. Det handlar om symboliska gestalter och vad de står för måste vi ta reda på.

Om vi verkligen vill förstå detta, måste vi fråga oss varför man hos ett folk ibland berättar historier där personerna bär gudanamn och varför personerna i andra berättelser har alldeles vanliga namn som Hans eller Peter. Först och främst beror det på att folk inte ser någon större skillnad på den officiella religionens upphöjda gestalter och andra symboliska figurer. Man säger du till både Gud och helgonen medan man däremot kan tala till kon som till ett högtstående väsen, och något annat skulle vara ett helgerån.

En gång hade jag som patient en kvinna som vuxit upp i en mycket primitiv miljö. Hon led

av märkliga hörselhallucinationer och hennes drömmar hade ett klart arketyppiskt innehåll. Hon arbetade som städerska och var så grälsjuk att människor hade svårt att stå ut med henne. Emellertid var hon en verkligt from människa som tog sina sällsamma upplevelser på allvar och föraktade dem inte som en del schizofrena kan göra. När hon till slut började berätta, återkom hon ofta till en dröm och fick det att låta som om den varit en verklig händelse.

För att stärka hennes medvetenhet och få henne tillbaka från den omedvetna världen, sa jag: "Jo, men det var en dröm." Och det höll hon alltid med om. Hon var inte så förvirrad att hon inte kunde skilja mellan dröm och verklighet. Men sedan jag avbrutit henne, förmådde hon inte fortsätta sin berättelse. Hon reagerade som en konstnär som blir störd under sitt arbete. Återberättandet av drömmen upplevde hon tydligen som en sorts skapelseverk.

Denna kvinna berättade märkliga historier precis som om de varit verkliga – och här har vi ett exempel på hur en saga kan uppstå. Några sagor kan stamma direkt ur en dröm, andra ur skapande fantasier, precis som "rikliga" diktverk. I båda fallen finns dock källan i det omedvetna. Det är därför som många sagor slutar med ett uppvaknande ur ett drömtillstånd. Det finns en fransk saga som slutar så här: "Tuppen gol kuckeliku, morgonen är här och min saga är slut." Eller det kan låta så här: "Det blev ett ståtligt bröllop med mycket mat och dryck, men jag var i köket och fick ingenting. Kocken gav mig en spark i baken och nu sitter jag här och berättar för er."

Åhöraren chockas och kastas tillbaka till verkligheten. I zigenarsagor kan det heta: "De gifte sig och levde lyckliga i alla sina dar, men jag arma sate är så hungrig att magen skriker." Sedan skickas hatten runt för att berättaren skall få lite pengar.

Sådana formuleringar påminner åhörarna om att det inte är vanliga människor och deras öden som sagorna handlar om. Man vet mycket väl att både storn och personerna tillhör en annan dimension som vi kallar "det omedvetna" och som är något helt annat än vår medvetna verklighet. På en primitiv nivå förekommer en diffus kontakt med det omedvetna. Skådeplatsen saknar en fast gränsmarkering. Det finns heller inte någon riktig gräns mellan sagogestalerna och ett folks religiösa föreställningar. Sagans religiösa bilder liknar ofta den officiella religionens. Men ibland finns där också s k kompensatoriska begrepp, som motverkar den medvetna världens inskränkthet, berikar den eller strävar efter att komplettera den.

Min stadhjälper berättade ibland om sina drömmar och det fanns en hel del traditionell kristendom i dem. Gud Fader uppträdde t ex och talade till henne. Det han sa motsvarade det hon lärt i kristendomsundervisningen. En gång såg hon en stilig manlig gestalt. Han stod bredvid henne och sade: "Du måste måla det grönt för att rädda dig själv och mänskligheten." Hon svarade att hon inte kunde men rösten fortsatte: "Jag ska hjälpa dig." Sedan hon målat fick hon som belöning komma ner från den bergstopp där hon satt. När jag frågade vems

röst det kunde ha varit, svarade hon att det var den helige Andes. Mannen i drömmen passade faktiskt in på den allmänna föreställningen om den helige Ande och hon kunde ögonblickligen identifiera honom trots att det inte fanns någon antydning om det i själva drömmen.

Om hon tillhört en annan religion skulle mannen förstås fått ett annat namn. Men ibland tycks en drömfigur inte alls passa in i ramen för våra kollektiva symboliska bilder eller föreställningar. I fall en gudinna som bär moderjords drag och är lika anskrämlig som Baubo förekommer i en dröm, kan en katolik givetvis inte kalla henne jungfru Maria. Men Maria är vår enda representant för en numinös kvinnlig gestalt och alltså kallar vi henne helt enkelt för moder eller skapar ett fantasinamn av något slag, t ex Flädemor. Men det är inget riktigt namn och den som bär det dyrkas inte som en gudom.

Sagorna har som jag nämnt sin grund i en individs inre upplevelser och låter sig inte infogas i en kulturs *répresentations collectives*. Sagorna ger oss alltså i högre grad än myterna en inblick i det omedvetnas kompensatoriska funktion. Vad är det då som inte kommer till uttryck i kulturens kollektiva symbolik och som det omedvetna därför vill få oss att förstå?

Sagorna berättar ofta ganska förskräckliga saker om kända personer i vår religiösa tradition. Om Herren Jesus själv berättas bl a en del historier där han uppför sig illa. Så får t ex Petrus en gång i hans ställe ta emot stryk av en gästgivare. Petrus är ju alltid lite naiv och blir lätt utsatt för sådana övergrepp.

Ett annat exempel finns i en tjeckisk saga där en gammal stackars gubbe sitter uppe i ett träd och måste få hjälp att komma ner. I slutet visar det sig att den darrande gamle mannen är Gud själv. Tänk bara, Gud som en hjälplös gubbe som inte kan ta sig ner från ett träd! När det dessutom är en flicka som måste hjälpa honom ner, blir det en verkligt slående kompensation för våra medvetna föreställningar om Gud!

Ibland blev min städhjälp rasande på Gud. Hon sa att han var avskyvärd – han rände efter fruntimmer och ibland måste hon rentav kasta ut honom ur sitt sovrum. Då sa hon: "Nu har Gud kommit mig för nära igen!" Enligt henne bar han sig oanständigt åt och spelade henne en massa spratt, och hon hade å sin sida fått för sig att hon måste ge igen för att få ro. Vad skulle manne en präst säga om det?

I sagorna blir våra *répresentations collectives* inte bara förvrängda utan ibland helt förvandlade. I de ovannämnda sagorna framställdes Kristus som en simpel trixter och Gud som en hjälplös gubbe. Gränsen mellan det gudomliga och det mänskliga suddas ut.

I psykologiskt språkbruk är en gud alltid en gestaltning av ett arketyriskt mönster, en reaktion eller ett beteende, som har sin grund i instinkterna. Modersarketypen, den biologiska grunden för moderskomplexet, utgår givetvis från moderskapet, arketyper för coniunctio hänger samman med sexualiteten etc. Ares eller Mars är en gestaltning av vår aggressiva drift och försvarsvilja. I djurvärlden är självförsvar, aggression och rädsla en viktig del av livet, liksom hos oss.

Alla gudabilder kan alltså sättas i relation till någon aspekt av en instinktmässig reaktion. Varje arketyriskt mönster är laddat med (eller sammankopplat med) energi – en ibland explosiv laddning som är okontrollerbar. Gudarna befinner sig alltså antingen en smula över eller under den mänskliga nivån. Grekerna fann en del av sina egna gudar anstötliga eftersom de uppförde sig som djur. Stoikerna försökte med olika filosofiska argument förklara detta inom ramen för sin filosofi. Till moder-gudinnans och liknande gudomars väsen hör att i gränslösa känsloutbrott ge uttryck för li-

"Folksagans hjälte eller hjältinginna är en modell för hur jaget skall förhålla sig för att på bästa sätt stödja individuationsprocessen."

vets höjdpunkter, men de kan också förebrå katastrofer.

Den indiska modergudinnan Kali får t ex blodtörstiga raseriutbrott. Också hennes egyptiska motsvarighet Sekhmet uppförde sig ibland på samma sätt. Indierna klarar sådana paradoxer, men för oss blir de problem. Från början betydde ordet *sacré* både helig och förryckt även hos oss, och i franskan finns fortfarande både ett gott och ett ont *sacré*.

Sagens hjälte eller hjältinginna kan sägas vara en modell för hur det jag, som skurits av från sina rötter, skulle eller borde förhålla sig för att på bästa sätt stödja den mognads- och självförverkligandeprocess som finns inplanterad i alla människor och som Jung kallar individuationsprocessen. Denna modellgestalt har å ena sidan gudomliga drag som ett arv från den inre omedvetna helhet som jaget sprungit ur. Å andra sidan bär hjältefiguren också vanliga mänskliga drag eftersom han eller hon ju är en

sorts modelljag som läsaren eller lyssnaren utan vidare skall kunna identifiera sig med.

Sagohjältarna tjänar som förebilder under en kommande utvecklingsfas – ungefär som en storebror, lokförare eller pilot för ett barn. Deras öden visar i allegorisk form hur man genom att uppföra sig på ett visst sätt kan klara av en del av de problem av mera allmän karaktär som vi kan möta under livets gång.

Det är naturligt att unga människor vill efterlikna sina idoler. De blir förebilder för ett annat sätt att leva och handla. Också sagohjältar/hjältinnor fungerar som förebilder när man måste klara av inre nödsituationer. Men jaget har många olika funktioner. Varje saga belyser därför i regel bara en viss aspekt – ofta just den som saknas i den kollektiva situationen vid den aktuella tidpunkten.

Ett förunderligt exempel på detta är en av vår egen kulturs hjältebilder, Guds Son. En hjälplös man på ett kors utgör i vår kultur religionens centrala gestalt, en man dömd till lidande och passivitet. Just honom tillägnar västvärldens aktiva, uppstudsiga människor vördnad och tillbedjan, just denna gestalt behöver de som föremål för sin meditation.

De flesta svårigheter, också neurotiska och psykotiska besvär, hänger ihop med att jagets förhållningssätt inte överensstämmer med psykets behov i ett helhetsperspektiv. Den stridiga strömmen av impulser från det omedvetna kan inte tas emot av jaget på grund av dess alltför begränsade eller alltför ensidiga inställning. Därför är det en av människans viktigaste uppgifter att utveckla en jag-attityd som medger ett samspel med vårt kompensatoriska omedvetna och psykets instinktiva grund.

I folksagorna finner vi berättelser om hjältar och hjältinginnor vars bedrifter är det omedvetnas försök att visa upp ett jag som kan fungera som ett ideal och en förebild. Hjälten visar alltså upp en jag-aspekt som motsvarar psykets krav. Hjälten frälser landet ur ofruktbarhet och utvecklar dess vitalitet.

Jaget är verkställare och endast genom jaget kan de psykiska potentialerna förverkligas. Om en konstnärlig människa inte inser sin begåvning och inte försöker göra bruk av sina möjligheter, finns de egentligen inte. I sagorna ges vägledning för hur Självvet kan inkarneras via jaget, och utan jagets medverkan kan personlighetens potential aldrig förverkligas.

*Sv. översättning: Harriette Söderblom
Redigering: Håkan Raihle*

Centrum för Jungiansk Psykologi AB

Vintervägen 29, S-169 54 Solna. Tel/fax 08-83 07 00